

ƏDƏBİYYATIMIZIN AĞRI YADDAŞI

"Dünyada hər bir kəs üçün sözdən böyük yadigar yoxdur. Zira ki, mal-mülk tələf olub gedir, amma söz qalır"

Cəlil Məmmədquluzadə

Cəlil Məmmədquluzadənin 150 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

2019-cu ildə Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, böyük yazıçı, dramaturq, publisist və ictimai xadim Cəlil Məmmədquluzadənin anadan olmasının 150 illiyi tamam olur.

Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan ədəbiyyatının yeni mərhələyə yüksəlməsində müstəsna rol oynamış və bütöv bir ədəbi məktəb formalaşdırmış qüdrətli şəxsiyyətdir. Vətəndaş yazıçısının bədii nailiyyətlərlə zəngin irsində azərbaycançılıq məfkurəsi dövrün ictimai-siyasi fikrinin aparıcı amili kimi dolğun ifadəsini tapmışdır. Sənətkar həyat həqiqətlərini, ictimai mühiti hərtərəfli əks etdirən və bədii-estetik dəyər daşıyıcısına çevrilən rəngarəng obrazlar qalereyası yaratmışdır. Ana dilinin saflığı uğrunda daim mübarizə aparmış Cəlil Məmmədquluzadənin meydana gətirdiyi qiymətli dram və nəsr əsərləri, parlaq publisistika dərin humanist məzmunla malik olub, özündə milli və ümumbəşəri dəyərlərin vəhdətini ehtiva edir. Azərbaycanda və onun hüduqlarından kənarda geniş yayılaraq milli oyanışa, yeniləşmə hərəkətinə yol açan və azadlıq ideyalarının inkişafına qüvvətli təsir göstərən "Molla Nəsrəddin" jurnalı məhz Mirzə Cəlil dühasının məhsuludur.

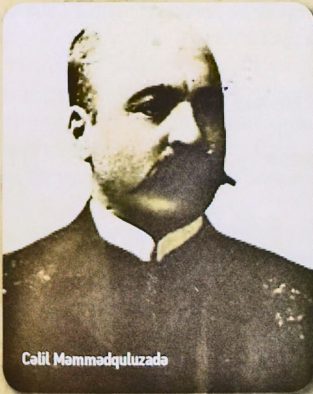
Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, Azərbaycan xalqının çoxəsrlik mədəni sərəvətlər xəzinəsinə misilsiz töhfələr vermiş söz ustası Cəlil Məmmədquluzadənin 150 illiyinin layiqincə qeyd olunmasını təmin etmək məqsədi ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ilə birlikdə, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin təkliflərini nəzərə alaraq, böyük demokrat ədib Cəlil Məmmədquluzadənin 150 illik yubileyinə dair tədbirlər planını hazırlayıb həyata keçirsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 17 yanvar 2019-cu il.

Cəlil Məmmədquluzadə

"Ölülər! Bir gün Şeyx Nəsrullah gəlib duracaq sizin başınızın üstündə və bir dua oxuyub uca səslə çağıracaq: "Durun ayağa, ey Allahın mömin bəndləri! Ölülər! Mən sizə vəsiyyətlər eləyirəm ki, şeyxin sözüə əməl etməyəsiz. Gəlin bu kefli İsgəndərin sözünü bir yaxşıca düşünün və nəsihətini qəbul edin. Və əgər mənə soruşsanız ki, niyə? – Mən sizə

billah, Şeyx Nəsrullahın başına and olsun, gedib görəcəksiniz ki, evlərinizin qapıları bağlıdır. Bəli, nə eybi var, yerdən bir daş götürüb qapını döyəcəksiniz ki, gəlib açsınlar. Onda qapının dalına bir adam gəlib soruşacaq (nazik səslə): ey, qapını döyən, sən kimsən? Bəli, siz cavab verəcəksiniz ki, tez ol, aç qapını, mənəm. Axı sən kimsən? Adın nədir? – Aç qapını! Mən bu evin sahibiyəm! – Cəhənnəm ol, get! Biz səni tanımırıq! – A kişi, necə tanıyırsınız? Kərbəlayı Hüseynquluyam, bu ev mənimdir. Burada arvadım var, uşağım var... – Çox danışma! İtil cəhənnəmə! Sənin burada heç zadın yoxdur! Qardaşın Hacı Fərac arvadını da alıb, evinə də sahiblənib, uşaqlarını da göndərib naxıra... – A kişi, Allah xatirəsi üçün, aç qapını, mənəm burada ərim var. (yoğun səslə) Çox danışma! Çıx get! Bizə arvad-zad lazım deyil! Dünya doludu 9 yaşında qızın. Sənin kimi kaftanın yeri qəbirdi. İtil cəhənnəmə! Hardan gəlmisən, çıx get ora!..

Ölülər! Gəlin bu kefli İsgəndərin sözünü eşidin və necə ki, yatıbsınız, yatın! ALLAH SİZƏ RƏHMƏT ELƏSİN..."

cavab verməyə hazırım. Ay rəhmətliklər, indi siz burada rahatca yatıbsınız, heç dünyadan xəbəriniz yoxdur. Amma vallah-billah, and olsun sizin əziz canınıza, elə ki, başınızı qəbirdən çıxarıb durdunuz ayağa, ləp peşman olacaqsınız. Əgər mənə soruşsanız ki, niyə? – Mən sizə bu saat arz eləyirəm. Belə tutaq ki, siz, məsələn, dirildiniz. Çox acəb. Axı dirildəndən sonra bu qəbiristanda qalmayacaqsınız; istəyəcəksiniz ki, söz yox, dağılasınız evlərinizə. Çox acəb, dağıldınız. İndi bir dəyən görüm, sizi hələ evə qoyacaqlarmı? Vallah,

Bir əsrdən artıqdır ki, dahi Mirzə Cəlil məşhur Kefli İsgəndərinin dili ilə qoca Şərqi cəhəllət, savadsızlıq, nadanlıq girdabında mürgüləyənlərə hayqırır, azğın molların əli ilə xurafat uçurumuna yuvarlanmış qaranlıq mühitdə şimşək təkı çıxır, avam, naqis, elmsiz, tərəqqidən geri saxlanılan cəmiyyətləri oyatmağa, maarifləndirməyə çalışır... Təkcə ölməz "Ölülər"i, yaxud "Dəli yığıncağı", "Anamın ki-

tabı", "Kişmiş oyunu" pyesləri, ədəbiyyatımızda mənşəm dramın ilk nümunəsi "Çay dəstəgi" ilə deyil, "Poçt qutusu", "Usta Zeynal", "Danabaş kəndinin əhvalatları", "Qurbanəli bəy", "Quzu", "Danabaş kəndinin məktəbi" və digər əsərləri, hər kəlməsi, jesti vasitəsilə kütlələr üzərində divan qurur; antipodlar – şeyxənərsullahlar, xudayarlar, qurbanəliylə yanaşı, məhəmmədhasənləri, novruzəliyə də sözlə qamçılıyır, dar ağacına çəkir. Bu işə yazıcının sadə xalqa, rəiyyəyə, kasıblara hədsiz məhəbbətindən, ürəkəngisindən qaynaqlanırdı; həm də əsrlərin sınağından çıxmış məşhur deyim var: məzlum olmasa, zalım olmaz...

Cəlil Məmmədquluzadəni zaman doğmuşdu, onun ən böyük nigarançılığı səfalətdən, fanatizmdən, istibaddan silkinib inkişaf yoluna can atan dünyada Vətəninin durumu ilə bağlıydı, ən ümdə arzusu xalqını maariflənməyi, tərəqqidə görmək idi... Həmin dövrdə meydana çıxan bütün ziyalılar – Mirzə Ələkbər Sabir, Hüseyn Cavid, Üzeyir Hacıbəyli, Əlibəy Hüseynzadə, Eynəli Sultanov, Cəfər Cəbbarlı, Əzim Əzimzadə və digərləri də bu ali məramlara köklənmişdilər. XIX yüzilliyin sonu – XX əsrin əvvəlləri təzadlar, repressiyalar, inqilablar, müharibələr dövrü kimi xatırlansa da, belə korifeyləri ilə barəkətləydi, onların düşüncə və qələminin məhsulları – böyük şedevrlər hesabına işıq saçdı...

Mirzə Cəlilin təvəllüdündən bizi 150, vəfatından 77 il ayırır, amma min illər keçsə belə, yaratdığı əsərlər və obrazlarla müasirimizdir. Çünki "Anamın kitabı"ndakı öz ana dilini bilməyən, milli-mənəvi dəyərlərini unudan, beyni itmiş ziyalılar yəndə də aramızdadırlar. Rus-dilli Rüstəm bəy, İran təhsilli Mirzə Məhəmmədali, Türkiyəyə meyilli Səməd Vahid bizimlə birgə böyüyür, çalışır, ömür sürürlər... Vətəni təmsil edən Ana, yeni Zəhrabəyim bu gün də oğullarının bir-biri ilə dil tapa bilməmələri, müxtəlif xarici dövlətlərə ifrat sevgiləri ucbatından əzaba tuş gəlir, dərdə düşür. Ağsaqqal, ağbırçək sözünün təsirsizliyini görən Gülbahar qardaşlarının yadlaşmasında onların kitablarını günəşkar bilir, həmin kitabları cırrır, yandırır, göyə sovurur, anasının qoynunda gazdırdığı vəsiyyəti oxuyur. Bu, əslində Vətənin kitabıdır, hansı ki, atanın öz öv-ladlarına Ana ətrafında birləşmək vəsiyyəti yer alıb...

"Dəli yığıncağı"nda "dəlilər"i sağaltmağa gələn fransız həkim Lalbyuz kimi əsl dəlilər müasir klinikalarımızda daha bərk qaynaşırlar. İnsan dünyagörüşünün artdığı, səhiyyənin çoxsaylı nailiyyətlər qazandığı XXI əsrdə də doktor lalbyuzların bəd əməllərindən ziyan çəkmişmi? Sadə tibbi üsullarla sağalmalı olan minlərlə biçərə belə alimnəmələrin

xəstə təxəyyülünə və bacarıqsızlığına qurban gedib həyatını itirir, xud ömürlük şikəst qalmırmı?

Uzaqqörən fikir adamının 98 il öncə "Molla Nəsrəddin" jurnalında çap etdirdiyi "Missionerlər" felyetonunda (1921, №6) Amerika dövlətinin iqtisadi cəhətdən zəif ölkələri öz nüfuzuna almaq üçün ora missionerlər göndərməsinə təəssüfünə sanki günümüzdəki beynəlxalq hadisələrə görədir.

Kirvəsi oğlunun sovqat göndərdiyi, satsa heç bir manat da qıyılmayacaq ariq quzuya görə sərxoş Əziz xandan üç dəfə üçlük, yeni 9 manat alan, arada da heyvanı özü kəsib yeyən kəblə məmmədhusəynlərlə paytaxt və əyalətlərdə addımbaşı rastlaşırıq. Evin kəndərindən eşiyyə çıxan anda, dükən-bazarda bizi əhatəyə alan sirtiq dəlləllər, tikinti sektorunda bir mənzili 7-8 nəfərə satan dələduzlar Kəbləyinin nəvənəticələri deyillərmi?!

Elmin, texnologiyanın inkişaf etdiyi, intellektual cəmiyyətlərin formalaşdığı, zehinlərin təkmilləşdiyi indiki dövrdə müasir şeyxlərin toruna düşüb sərvətini itirən, dəyərli vaxtını falçılarda keçirən, rəqiblərinə cadu-piti elatdirən yelbeyinlər azdırmı? Bəli, çox uzağa getmədən, elə bir-iki cinayət dosyesinə nəzər salmaq və ölkədəki məhkəmə proseslərini izləməklə əksəriyyətimizin 150 il öncəki sələflərdən fərqlənmediyi qənaətinə gəlmək mümkündür. Onda bəs, nə üçün hər yerindən duran Mirzəni tənqid atəşinə tutur, onun təsis etdiyi nəşrləri mətbuatımızdan "üz qarası" adlandırır?

“Mərhum tənqidçi Yaşar Qarayev yazırdı ki, Mirzə Cəlil ədəbiyyatımızın ağır yaddaşdır: "Bizim ədəbiyyatda ağıl dastanına zirvə – Nizami, eşq və qəmin faciəsinə meyar – Füzuli, qeyrətin ağrısına timsal – Sabirdir; həm eşq, həm ağıl, həm də qeyrət üçün borcun, cavabdehliyin ölçüsünə əmsal – Cəlil Məmmədquluzadədir! Ona qədər, demək olar ki, hamı Mirzə Fətəlinin davamı idi. Mirzə Cəlil isə "davam" deyil, başlanğıcdır".

Necə də doğru dəyərləndirmədir, klassikin böyüklüyü ondadır ki, məhz bir zamana, təkcə müasiri olduğu nəslə mənsub deyil, o, hər təzə nəsillə birlikdə yenidən doğulur, müasir olmağı bacarır, yeni nəslin və zamanənin suallarına cavab verə bilir – əbədlilik və müasirlik məhz budur.

Kənd müəllimi kimi çalışan gələcəyin böyük yazıcısı mütaliə üçün kitabları dostu və qayını Məmmədqulu bəy Kəngərlinin şəxsi kitabxanasından alırdı. Məmmədqulu bəy Tiflisə gedərkən onu görkəmli publisist Məmmədağa Şaxtahtlı ilə tanış edir. M.Şaxtahtlı 1903-cü ildə yenidən yazılmış "Poçt qutusu"nu oxuyur və hədsiz bəyənir. Həmin hekayədən sonra Kəngərlinin səyi ilə "Şərqi-Rus" qəzetində fəaliyyətə başlayır, mətbuatda ilk addımlarını atır. "Poçt qutusu" müəllifin ədəbi aləmə də yolunu açır. Eyni zamanda, əvvəlki yazıçılardan fərqli olaraq, təkcə ayrı-ayrı fərdlər – Novruzəli, Zəhrabəyim ana, Məhəmmədhasən əmi, Usta Zeynal yox, bütövlükdə xalq ədəbiyyatına gətirilir. İnsanın taleyi xalqın tarixi taleyi səviyyəsinə yüksəldilir. Bu, yeni realizm metodunun – tənqidi realizmin tarixi-estetik tələbi idi. Beləliklə, Azərbaycanda tənqidi realizmin təməli sayılan Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığı avam, müli, kölə, yuxulu kütlələr üçün bir oyanış zəngi, həyəcən siq-nali missiyasının da daşıyıcısıdır.

Vətəninə, xalqına dərin məhəbbət bəsləyən maarifpərvər yazıçı bütün əsərlərində sanki qələm və əqidə dostu dahi satirikin "dindirir əsr bizi, dinməyiriz, atılan toplara diksinməyiriz" mövzusunun mərkəzləşdirir, nəsrə çevirir, "əcnəbi səyrə balonlarda çıxır, biz hələ avtomobil minməyiriz" üsyanından qopan ideyaları yenidən irəli sürür. Onun milli cahilləri tənqid atəşinə tutması, bəzi bədxahlarının fikrinə, "çıxdığı qını bəyənəmək", "təkəbbürlülük azarına yoluxmaq", "sadə camaata yuxarıdan aşağı baxmaq" şəkərindən deyil, Qərbdən, Avropadan boy göstərən sivilizasiyalı insan faktoru qarşısına Şərqdən, Azərbaycandan bir şəxsiyyət çıxartmaq niyyətindən qaynaqlanırdı. Eyni səbəbdən də həmin binəvaların simasında özü-özünü aldanan, dəmiryoldan, poçtdan bixəbər nadanlar mühitində – Danabaş kəndində mürgüləyənlərin obrazını yaradıb "qamçılıdı". Əyalətdəki avam zümrə poçt nə olduğunu bilməyəndə Bakıda Azərbaycan nefti uğrunda H.Z.Tağıyev, S.Əsədullayev kimi qeyrətli, milli burjuaziya nümayəndələri ilə Nobellərin, Rotşildlərin mübarizəsi gedirdi. Novruzəlini də məhz belə məqsədlər, işlər üçün ayılmaq istəyirdi. O, kiçik hekayənin adı surəti deyil, böyük bir estetik idealın daşıyıcısı olan qəhrəmandır və zamanəsinin bütün sosial-psixoloji yükünü öz çiyinlərində daşıyırdı.

Böyük ədəbə qarşı hücumlardan birində, o, "Azərbaycan dilini kortayan yazıçı" ünvanında suçlanır. Əlbəttə, bu təkcə ağ yalan yox, həm də qırmızı böhtan, tarixi-ictimai ədalətsizlikdir. Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığı birmənalı şəkildə Azərbaycan nəsrinin zirvasıdır, bu, bir aksiomdur – sübuta ehtiyacı olmayan həqiqətdir. Nə ona qədər, nə də sonra nəsrimiz həmin ucalığa qalxa bilmədi. Böyük rus tənqidçisi Q.V.Belinski yazırdı ki, bütün rus ədəbiyyatı N.V.Qoqolun "Şinel"indən çıxıb. Unudulmaz müəllim və yazıçı Mir Cəlil isə belə deyib: Biz hamımız Mirzə Cəlilin "Poçt qutusu"ndan çıxmışıq...

Qori seminariyasını bitirmiş istedadlı gənci, qabaqcıl ziyalını hər hansı fanatizmə suçlamaq, onun parlaq və iti zəkasına şübhə ilə yanaşmaq ən azı bəsitlik və sadələşmə əlamətidir. Əslində əsas ideya işin getməməsinin səbəbini köməkçisi Qurbanın suvaq üçün gəci erməninin qabında gətirdiyi su ilə qarışdırmasında görəndə usta Zeynalın düşüncələrində mərkəzləşir. Ədəbi qəhrəmanın qaragürüçü, radikal dindarlığı fonunda qəddar ermənizmə, murdar daşnakçılığa, əcnəbi müdaxiləsinə kəskin etirazını irəli sürür. "Usta Zeynal" qələmə alınanda bədnam qonşularımızın xəyanətkar mövqeyi artıq ballı idi, 1905-ci il qırğınları törədilmişdi. Çar üsul-idarəsinin laxladığını görəndə hayların torpaq istəhası aşb-daşır, Böyük Ermənistan sərsəmliyinə zəmin hazırlanırdı. Məlum münəqaş mövzusunda, xalqımızın dərin humanizminin böyük sənətkarlıqla təcəssüm etdirildiyi birlərdəli "Kamaçça" pyesi yazılarda isə sovetlər erməniləri və azərbaycanlıları "vahid ailə"də zoran birləşdirmiş, xalqlar dostluğu şüarını ortaya atmışdılar. Yalnız müəyyən sənətkarlıq priyomlarından bəhrələnməklə sətiraltı şəkildə, əvvəl avamlara dedirdib, sonra məzəmmət etməklə realıqları, həqiqətləri çatdırmaq olardı. Mirzə Cəlil çarizmin və şüarəvinin Qafqaz siyasətini, xüsusilə də Qafqazda yaşayan xaçpərəst ermənilərdən və xristian gürcülərdən fərqli olaraq müsəlman türklərə münasibətini gözəl bilirdi. O, "Qurbanəli bəy" hekayəsində

Hamide xanım ailəsi ilə

belə bəylərin öz xalqı, milləti üçün heç nə edə bilməyəcəklərini bütün parlaqlığı ilə açıb göstərdi. Qurbanəli bəy pristava və ruslara – rusçuluğa qarşı çıxmağı bacarmır, qaçıb gizlənir və biabircasına işə olunur, rəzil vəziyyətə düşür.

"Dəli yığıncağı" – son dərəcə sət, sarkazm üzərində qurulmuş psixoloji dram qırmızı imperiya rejiminin amansız totalitar ideologiyasının, cəza məşininin kəşəkə vaxtı (1926) yazıldı. Sovet-bolşevik cəmiyyətini, heç bir qanunla tənzimlənməyən proletariat diktaturasını simvolik tərzdə dəli yığıncağına bənzədirdi. Ağılsızlığın hökranlıq etdiyi hər bir cəmiyyət dəli yığıncağıdır! – pyesin gizli qayəsi bu idi. Eyni zamanda, müəllif böyük cəsarat və həssaslıqla burada Avropa və Şərq üçün yararsızlığını səhnədə əks etdirir. Bəs nə etməli? Bu suala Mirzə Cəlil bir qədər əvvəl cavab vermişdi: bütün dikte qanunları, əcnəbi bilik və savadını atıb Ananın Kitabına üz tutmalı!..

Qarşıdan isə dəhşətli, qanlı-qadalı illər gəlirdi. Əgər böyük dühə 1932-ci ildə vəfat etməsəydi, heç şübhəsiz, 5 il sonra – 1937-ci ildə repressiya qurbanları siyahısında ilk yerlərdə qərar tutacaqdı. Bu dəfə vaxtsız əcal onun insan əli ilə ölüm hökmü alanlar sırasında öncüllüyünə imkan vermədi, faqət, milli yaddaşa birinci həkk olundu...

“Mirzə Cəlilin, bəlkə də, ən böyük xidməti təkcə Azərbaycan və Qafqaza deyil, bütün Yaxın Şərqa səs salan güdrətli "Molla Nəsrəddin" dərgisinin təsis ilə bağlıdır. Əsrin dördüdə biri – 25 il (1906-1931) ərzində işıq üzü görən bu jurnalı tərəddüdsüz olaraq xalqımızın həyat ensiklopediyası, milli məfkurəmizin abidəsi, azərbaycançılıq proqramı saymaq mümkündür. Özü etiraf edirdi ki, "Molla Nəsrəddin" tək bir nəfər müəllifin əsəri deyil... bir neçə əziz dostlarının qələmlərinin asarının məcmusudur ki, mən də onların ancaq ağsaqqal yoldaşım". Məhz bunun sayəsində jurnal "Böyük bir ədəbi dövr yaratdı... Ədəbi mərhələnin başçısı" (Yusif Vəzir Cəmənəzəmlil) nüfuzunu qazandı.

Tarixi özümdərkimizin, milli-mənəvi intibahımızın başında dayanmış yanan bir neçə mətbuat zirvəsi var: "Əkinçi", "Tərcüman", "Molla

Kitabxanası

Nəsrəddin, "Füyuzat"... Onlar yarım əsrlik bir dövrdə türkçülük və azərbaycançılığın vəhdətindən yaranmış milli ideologiyamıza tarixi yol açdılar. XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəlləri türkün şanlı tarixinə yönəlmiş fikir hərəkatımıza məhz bu mətbuat abidələri başçılıq etdi. "Molla Nəsrəddin" ana dili uğrunda mübarizəni "Ana vətən uğrunda" mübarizəyə çevirən möhtəşəm azərbaycançılıq tribunası oldu. "Molla Nəsrəddin" in sayəsində Mirzə Cəlil əsrin məşhur publisisti məqamına yüksəldi. Həmin dövr Azərbaycan həyatının elə bir problemi yoxdur ki, onun mətbu çıxışlarında öz əksini tapmasın.

Molla Nəsrəddin ədəbi məktəbinin təsirli XX əsrin əvvəllərində təkə Bakıda deyil, İran Azərbaycanında, Orta Asiya və Volqaboyu ölkələrində bir sıra satirik mətbuat orqanları çap olunmağa başladı. 1920-ci ilin iyulunda, yəni Azərbaycanın bolşevik istilasından sonra C.Məmmədquluzadə Qarabağın Kəhrizli kəndindən Cənubi Azərbaycanın Təbriz şəhərinə köçür. Böyük çətinliklərdən sonra yerli ziyalıların köməyi ilə "Molla Nəsrəddin" in 8 nömrəsini çıxara bilir. O, "Molla Nəsrəddin" in Təbriz nömrələrində də özünün tarixi mübarizəsini davam etdirir, xalqı türkləşməyə, islamlaşmağa və müasirləşməyə idealları uğrunda mübarizəyə çağırır. Jurnalın Təbriz sayılarında yazıların əksəriyyətini özü qələmə alır, həmin məqalələr Təbrizin ədəbi və ictimai həyatında böyük əks-səda yaradırdı. Satirasının təsirindən təkə ayrı-ayrı məmurlar deyil, adlı-sanlı xanlar və hakimlər lərzəyə düşürülər.

"Molla Nəsrəddin" də işıq üzü görən publisistika, nəsr və poetik nümunələr ölkəmizdə və kənarında yaşayan onlarca yazıçı və şairi yeni yaradıcılıq yoluna istiqamətləndirdi. Omər Faiq Nəmənzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Əli Nazim, Əbdürrəhman bəy Haqverdiyev, Məmməd Səid Ordubadi, Əliqulu Qəmküsər, Əli Razi Şamçızadə kimi ədəbiyyat tariximizdə "mollanəsrəddinçilər" adı ilə məşhurlaşan söz sənətkarları yetişdirdi. Cəlil Məmmədquluzadənin məsləhət və sifarişləri ilə Oskar Şmerling, İosif Rotter, Əzim Əzimzadə və digər rassamlar satirik qrafikanın parlaq nümunələrini yaratdılar. "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbi bütün Azərbaycan ədəbi-ictimai fikrinə, o cümlədən romantizmə təsir göstərdi. Müasir həyatın real, konkret hadisələrini tənqid etmək işində romantiklər mollanəsrəddinçilərin ədəbi təsirindən faydalandılar. Bu cəhətdən XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan romantik şeirinin Məhəmməd Hadi, Abbas Səhəhət, Əliabbas Müznib kimi nümayəndələri "Molla Nəsrəddin" satirasının təsiri altında uğur-

lu əsərlər yazmışlar. Mollanəsrəddinçilər epixon şeirə daha çox təsir göstərir, onların yaradıcılığını ictimai həyatın qüsur və nöqsanlarını tənqid edən şeirlər yazmağa yönəldirdilər. Təsədüfi deyil ki, bütün bu hadisələri görən Cəlil Məmmədquluzadə - qabaqlar belə şeylər yox idi. İndi hamı "Molla Nəsrəddin"ə baxıb onun kimi yazır - deyirdi.

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra ölkədə mədəni-maarif tədbirlərinin aparılmasında keçmiş ədəbi-ictimai şöhrəti onu yerli sovet orqanlarının yadına salır. Nəhayət, 1921-ci ilin sonlarında dahi yazıçı Bakıya dəvət edilir. 1922-ci ilin payızında "Molla Nəsrəddin" in nəşrinə icazə alır. Jurnalın sovet dönməndə ilk nömrəsi 1922-ci ilin 2 noyabrında çıxır və 1931-ci

il yanvarın 7-nə kimi nəşr olunur.

C.Məmmədquluzadə əsrin ilk illərində "Kafkazskiy raboçi listok", "Tiflisskiy listok", "Vozrojeniye", "Kaspi" qəzetlərinin fəaliyyətinə qatılmış, 1904-cü ildə "Şərqi-Rus" qəzetində redaktor əvəzi kimi çalışmış, bir yazıçı-publisist səviyyəsində hazırlıq məktəbi keçmişdi. Şura hökumətində də yeni quruluşun mədəni tədbirlərində böyük rol oynayıb, 1922-24-cü illərdə "Yeni yol" qəzetinin redaktoru işləyir. Lakin sovetlər zamanı fəaliyyəti uğurlu olmur, idarələrdəki qüsurları və Rusiyanın ölkənin varidatını talamasını tənqidinə görə siyasi dairələrin təzyiqlərinə məruz qalır. Ədəbiyyatşünas Əli Nazim "Cəlil Məmmədquluzadə və yaradıcılığı" adlı məqaləsində yazırdı ki, o, bir dəfə yazdığı məsələlərdən artıq əl çəkə bilmir və həmin məsələlərdən eyni adət etdiyi üsulla danışıq və gülür. Bu surətdə "Molla Nəsrəddin" gülüşü sovet dövründə öz kəskinliyini itirmiş və sovet satirasına çevrilə bilməmişdir" (Cəlil Məmmədquluzadə. Məqalələr və xatirələr məcmuəsi, Bakı, 1963).

Amma heç bir vaxtla, onu "xırda milli burjua ədəbiyyatı nümayəndəsi adlandıran, "Molla Nəsrəddin"i "Mübariz Allahsızlar İttifaqı"nın orqanına çevirmək istəyən bolşeviklərin göstərişinə boyun əymədi. Əlbəttə, belə münasibət Cəlil Məmmədquluzadəni mənəvi sarsıntılara salırdı. Məhz həmin zərbələrə, təzyiqlərə dözməyən böyük ədəb, dramaturq və publisist 1932-ci ilin 4 yanvarında beyninə qan sızması nəticəsində vəfat etdi.

Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi irsi Müstəqil Azərbaycan Respublikasının böyük tarixi yaddaşı olaraq qalır. Onun müxtəlif janrlı ədəbi irsi xalqımızın tarixi bir abidəsi kimi qiymətləndirilməkdədir. Sənətkarın ölməz irsi XX əsrin ilk illərindən başlayaraq Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Fəridun bəy Kocəarli, Seyid Hüseyn, sonrakı illərdə Əli Nazim, Mirzə İbrahimov, Məmməd Cəfər Cəfərov, Mir Cəlal Paşayev, Əziz Şərif, Əziz Mirəhmədov, Kamal Talıbzadə, Abbas Zəmanov və daha yeni nəsillər tərəfindən dəfələrlə tədqiq və təhlil edilmişdir.

Böyük ədəbimizin anadan olmasının 150 illik yubileyi ilə bağlı prezident sərəncamı Mirzə Cəlilsevərləri çox sevindirdi və şübhəsiz ki, yeni tədqiqat əsərləri ilə Mirzə Cəlilşünaslığa avəzsiz töhfələr verilməsi üçün stimullaşdıracaq. ♦

Qurban Məmmədov